

Z. ZINKEVIČIUS

APIE 1605 m. KATEKIZMO TARME

J. Ledezmos katekizmo rytietiško leidimo, pasirodžiusio 1605 m. Vilniuje, vertėjas nežinomas. Tyrinėtojai mano, kad tai buvęs vienas iš jėzuitų¹. V. Biržiška 1935 m. iškėlė mintį, kad juo galėjęs būti K. Sirvydas, kuris „pirmam savo literatūriniam darbe gal nenorėjo savo pavardės padėti“². Vėliau V. Biržiška šį spėjimą pagrindė, teigdamas, kad „Lygiai taip pat, kaip ir šio katekizmo vertėjas, ir Sirvydas buvo lietuvis rytietis. Nėra didelių skirtumų tarp šiame darbe vartojamos lietuvių kalbos tarmės ir žinomųjų Sirvydo raštų tarmės. Kai kurie rašybos skirtumai lengvai gali būti išaiškinti tuo, kad po to, kai šis darbas buvo paskelbtas, Sirvydas dar apie trisdešimt metų praktiškai ir teoriškai studijavo lietuvių kalbą ir vėliau pats nustatydavo lietuvių kalbos gramatikos taisykles; o jam šį pirmąjį darbą rašant, dar jokios lietuvių kalbos gramatikos nebuvo parašytos“³.

J. Bystronio nuomone, vertimo kalba esanti labai artima Sirvydo kalbai, tačiau joje esą ir nedidelių skirtumų, kurių pakanką išvadai, jog Sirvydas nebuvęs katekizmo vertėjas⁴.

E. Zitigas, nors ir pripažįsta Sirvydo ir nežinomojo 1605 m. katekizmo vertėjo kalbos didelį panašumą, vis dėlto tvirtina, kad jie abu buvę skirtingų tarmių: Sirvydas esąs artimesnis Daukšai, o 1605 m. katekizmo vertėjo tarmės reikią ieškoti toliau į rytus⁵.

Netapatina 1605 m. katekizmo vertėjo su Sirvydu ir J. Palionis, pirmasis atkreipęs dėmesį į katekizme esamus dzūkavimo atvejus. Jo nuomone, kalbos ypatybės rodančios 1605 m. katekizmo vertėją „buvus ne tikrą rytinį dzūką, bet pereiginės tarp rytinių dzūkų ir puntininkų šnektos atstovą, kilusį, gal būt, iš apylinkių,

¹ Žr. J. Gerullis, *Senieji lietuvių skaitymai*. Kaunas, 1927, 186; E. Sittig, *Der polnische Katechismus des Ledezma und die litauischen Katechismen des Daugša und des Anonymus vom Jahre 1605 nach den Krakauer Originalen und Wolters Neudruck interlinear herausgegeben*. Göttingen, 1929, 3; V. Biržiška, *Aleksandrynas. Biographies, Bibliographies And Bio-bibliographies of Old Lithuanian Authors to 1865*, I, 16 th – 17 th Centuries, Chicago, 1960, 247.

² Žr. V. Biržiškos „Lietuvių bibliografijos“ pirmosios dalies (XIII–XVIII a.) trečiuosius papildymus, CCVII (Nr. 34).

³ V. Biržiška, *Aleksandrynas*, loc. cit.

⁴ Žr. J. Bystron ó, *Katechizm Ledesmy w przekładzie wschodnio-litewskim*. Kraków, 1890, 26.

⁵ Žr. E. Sittig, op. cit., 4.

esančių į vakarus nuo linijos Švenčionėliai – Pabradė – Nemenčinė. Kildinti ją iš šiaurinio rytinių dzūkų kampo (Adutiškio, Dūkšto, Ignalinos bei šioms vietoms artimų apylinkių) neleidžia katekizme ištiesai vartojamas *o* tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje pozicijoje [...], *o* iš rytinių bei pietinių rajonų nuo minėtos linijos – nenuoseklus dzūkavimas“⁶.

Nė vienas iš nurodytų tyrinėtojų nėra sistemingai tyręs 1605 m. katekizmo tarmės bei lyginęs jos su žinomųjų Sirvydo raštų tarme. Išvados dažniausiai buvo daromos remiantis daugiau ar mažiau atsitiktinai pastebėtomis bendrybėmis ar skirtybėmis.

Šiuo straipsniu siekiama dviejų tikslų: 1. atsakyti į klausimą, ar Sirvydas galėjo būti 1605 m. katekizmo vertėjas; 2. remiantis katekizmo kalbos ir šių dienų tarmių lyginamąja analize, nustatyti, iš kurių vietų turėjo būti kilęs katekizmo vertėjas.

Į pirmąjį klausimą atsakyti nesunku. Jau paviršutiniškas 1605 m. katekizmo ir žinomųjų Sirvydo raštų kalbos palyginimas rodo, jog čia esama ne to paties žmogaus darbas. Tai matyti kad ir iš šių skirtumų:

1. Katekizmo vertėjas sistemingai vartoja daugiskaitos vietininko formas, kurios baigiasi *-su*, pvz.⁷, *Dunguofú* 40₁₈, *tofu dienofu kuriofu* 54_{16–17}, *gerybefú* 60_{2–3}. Kitokių daugiskaitos vietininko formų katekizme nėra (visi 24 pavyzdžiai turi *-su*). Sirvydo raštuose tokių vietininkų visai neaptikta: jis vartoja tik formas su pabaiga *-se*, retkarčiais su *-si* (*-sy*) ir *-sa*.

2. Daugiskaitos iliatyvas katekizme visuomet baigiasi *-snu*, pvz., *dungúfnu* 24₄, *paškundófnu* 24₁, *pažémefnú* 28₇ (visi 9 pavyzdžiai). Sirvydas tokių formų niekur nevartoja, jo raštuose daugiskaitos iliatyvai dažniausiai baigiasi *-sna*, kartais *-sn*, *-sne* (pastarojo pastebėtas vienintelis pavyzdys: *biauribefne* PS II 48₁₂).

3. Katekizmo vertėjas plačiai vartoja liepiamosios nuosakos formas „*be-k*“, pvz., *Pamifákay* 6₁₁, 51₉, 73₁ arba *Sákaymi* 8₁₆, 74₁₈, 77₅ '(pa)sakyk man', *Kálb* 19₉ 'kalbėk', *atlayd* 36₂₁, 38₂, 43₁₉ 'atleisk'. Formos „*su-k*“ taip pat vartojamos (pvz., *dúk* 36₁₉, *Búk* 43₅, *Atáyk* 42₂ 'ateik' ...), tačiau daugiausia poteriuose bei maldose (42 pavyzdžiai iš 54), taigi atskirais atvejais jos gali ir neatspindėti vertėjo tarmės. Sirvydas sistemingai vartoja tik formas „*su-k*“, kitokių formų „Punktuose sakymų“ visai nėra (pora pavyzdžių pastebėta žodyne).

4. Tariamoji nuosaka katekizme turi formas „*su-b*“, pvz., *ne nufidetumbiau* 56₁₂ (vienintelis 1. sing. pavyzdys), *ne nufidetúmbime* 44₁₉ (visi 19 pavyzdžių baigia-

⁶ J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a. Vilnius, 1967, 81.

⁷ Pavyzdžiai cituojami iš originalo, esančio Krokuvos Jogailaičių universiteto bibliotekoje, fotokopijos. Kiekvienas pavyzdys taip pat sutikrintas su Bystronio, Zitigo ir Gerulio aukščiau minėtuose veikaluose paskelbtais tekstais.

si — *tumbime*; 2. sing. ir 2. pl. formų visai nėra). Sirvydo raštuose tokių formų nėra, čia jos baigiasi: 1. sing. -*čia* (retai -*čio*), 2. sing. -*tumei*, 1. pl. -*tume*, 2. pl. -*tumite*.

5. Įvardis *aš* katekizme turi formą *eš* (rašoma *eβ*, *Eβ*, *ESz*; visi pavyzdžiai su *e*). Sirvydo raštuose tokios formos nepastebėta, tėra tik su *a*-. Antrojo asmens įvardis katekizme turi ir rytietišką pailgintą variantą *tùjai* 'tu' (rašo *túiey*), visai svetimą Sirvydai (bent „Punktuose sakymų“ jo nėra).

6. Katekizmo vertėjas sistemingai vartoja kelintinio skaitvardžio formą *untaras* 'antras' (20 pavyzdžių + 2 pavyzdžiai *antaras* su išlaikytu *an*). Sutrumpintą kamieną *untra-* jis tepavartojo tik du kartu: *Antra* 25₁₅ (su *an!*) ir *vntrnkárt* 1₁₁ (t. y. *vntrukárt*). Sirvydas ilgesnio varianto *untaras* nevartoja, turi tik sutrumpintą *untras*.

Galima būtų nurodyti dar daug kitų kalbos skirtumų. Antai, vietoj Sirvydo *umžinas* (retai *amžinas*), *dvylika*, *velinas*, *buvo*, *terp* katekizme sistemingai vartojamos formos *amžinas* (pavyzdžių su *um-* nėra), *dvyłka* (visi 4 pavyzdžiai be *-i-*), *velnias* (su *i* tarp *l* ir *n* iš 13 pavyzdžių tėra tik vienas: gen. sing. *Welino* 83₁₁), *buo* (ir *buome*; visi 9 pavyzdžiai neturi *-v-*), *terpu* (trumpesnio varianto nėra). Tačiau tarmei skirti, žinoma, didesnę reikšmę turi ne morfologijos ar leksikos, bet fonetikos ypatybės.

Ryškiausia Sirvydo raštų ir 1605 m. katekizmo fonetinė bendrybė yra vienodas *an* tipo mišriųjų dvibalsių virtimas *un* ir t.t. Vadinas, tiek Sirvydas, tiek ir 1605 m. katekizmo vertėjas, be abejojimo yra kilę iš rytų aukštaičių tarmės ploto.

Ryškiausias abiejų kalbos skirtumas — kitoks senovinių junginių **tj*, **dj* likimas.

Sirvydo tarmėje iš **tj*, **dj* išsirutuliojo afrikatos *č*, *dž*, kurių pirmąją autorius žymi raide *č*⁸, antrąją — *dž* (*dž*).

1605 m. katekizmo vertėjo tarmėje vietoj Sirvydo ir šių dienų literatūrinės kalbos afrikatų *č*, *dž* būta *c*, *dz*, kurias jis žymėjo raidėmis *c*, *dž*⁹, pvz., *ciá* 42₆, 'čia', *trecias* 26₁₀ 'trečias', *meldziame* 41₃, 'meldžiame', *žodzey* 3₅ 'žodžiai' ir t.t. (iš viso net 192 pavyzdžiai!).

Afrikatos *č*, *dž* katekizmo vertėjo tarmėje, matyt, turėtos tik tais pačiais atvejais, kaip ir dabartinėse dzūkujančiose tarmėse. Katekizme jos žymimos atitinkamai raidėmis *cž* arba *cž* (*cž*) ir *dž* (*dž*).

Pirmoji afrikata (*č*) nuosekliai vartojama skoliniuose bei hibriduose *bažnyčia* (33 pavyzdžiai), *krikščionis* (22 pvz.), *čestis* (7 pvz.), *čystas* (2 pvz.), *čystata* (2 pvz.)

⁸ Griežtai skiria nuo afrikatą *c* žyminčios raidės *c*, plg. gen. sing. *Treyces* 21₆ 'šv. trejybės'. Afrikatai *č* žymėti raidė *č* įsivesta, matyt, nusižiūrėjus į Petkevičiaus katekizmą ir, gal būt, norint būti suprantamesniam Vilniaus apylinkių lietuviams (jų tarpe Sirvydas praleido didžiąją gyvenimo dalį), kurie vietoje afrikatos *č* tarė *c*.

⁹ Plg. kitokios kilmės *c* žodžiuose *Treyce* 17₁₅ 'šv. trejybė', gen. pl. *Ceremontu* 74₈ 'ceremonijų'. Pavyzdžių su tikrąja afrikata *dz* (ne vietoj *dž*) nepastebėta. Kad raidės *dž* antrasis dėmuo tartas kaip *z*, rodo rašymas *žokanas* 72₁₀₋₁₁, *wąždas* 49₁₃, *melždamiés* 38₁₇ 'melsdamiesi'.

ir *čysčius* (1 pvz.). Be to, ją dar turi žodžiai *tėvikščia* 'tėviškė, tėvynė' (3 pvz.) ir *aukščiausias* (1 pvz.), matyt, dėl samplaikos *šč*. Žodžio *švenčiausias, -ia* formos dvejopos: nedzūkiškos, t. y. su *č*, pavartotos tik 3 kartus (iš jų rytietiškas *en* išlaikytas viename pavyzdyje), tuo tarpu dzūkiškosios (su *c*) – net 27 kartus (visuose pavyzdžiuose *en* pakeistas rytietišku *in*).

Afrikata *dž* katekizme pavartota tik penkis kartus, būtent, žodžių *pradžia* (1 pavyzdys), *širdis* (2 pvz.) ir *žodis* (2 pvz.) formose. Kadangi visų šių formų vartojami ir dažnesni variantai su *dz* (žodžio *pradžia* formos su *dz* pavartotos 4 kartus, žodžio *širdis* – 3 kartus, žodžio *žodis* – net 12 kartų), tai jos gali būti traktuojamos ir kaip korektūros klaidos, plg. parašymus *dažnay* 13₁₇, *iž* 24₂, *žmoniū* 29₁₆ vietoj *dažnay* 'dažnai', *iž* < *iž* 'iš', *žmoniū* 'žmonių'.

Priebalsiai *t*, *d* ir junginiai *tv*, *dv* katekizme prieš *i*, *i* (*i*), *ie* išlaikomi sveiki, plg. *tikras* 9₁, *tiéfa* 64₁₇, *didis* 5₉, *Dwilka* 19₁ 'dvylika' ir kt. Tokių pavyzdžių katekizme priskaičiuota net 733! Išimtį sudaro tik šie penki parašymai su *c*, *dz*: nom. pl. m. *Treci* 66₂₀ 'treči (eji)', *fufimištunciey* 87₆ 'susimilstantieji', *dárunciey* 87₁₀₋₁₁ 'darantieji', nom. sing. f. *džydžiaufioy* 45₇ 'didžiausioji' ir ace. sing. *žodži* 32₉₋₁₀ 'žodį'. Kadangi ir šios formos paprastai kitur rašomos tik su *t*, *d*, tai jas, lygiai kaip ir žodį *páaukščžinimas* 94₂ 'paukštinimas' (su *šč* vietoj *šč* iš *št* prieš *il*), nėra pagrindo laikyti vertėjo tarmės faktu. Greičiausiai čia esama spaustuvės rinkėjo „tikrojo dzūko“ gimtosios tarmės priemaiša. Panašių reiškinių juk pastebėta ir Sirvydo „Punktų sakymų“ II dalyje. Galima būtų, žinoma, jas aiškinti ir vertėjo kilimu iš vietovės, esančios prie pat „tikrųjų dzūkų“.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad 1605 m. katekizmo vertėjo būta rytų aukštaičių vilniškių tarmės (vadinamųjų „rytinių dzūkų“) atstovo, tiksliau, kilusio iš tos šios tarmės dalies, kurioje vietoj literatūrinės kalbos *č*, *dž* turima *c*, *dz*, bet *t*, *d* ir *tv*, *dv* prieš *i*, *i* (*i*), *ie* išlaikomi sveiki. Tokią vilniškių patarmę vakariniai kaimynai (pvz., apie Sālaką, Tauragnùs) dabar pravardžiuoja *kapciõnais* (plg. *kap cõn* 'kaip čia'). Ji sudaro tarmės šiaurės rytų dalį: Dūkšto, Rimšės, Ąpso (BTSR), Daugėlišio, Ignalinos, Kałtanėnų, Pabradės, Nemenčinės, Máišiagalos apylinkėse¹⁰. Šiaurėje patarmės ribas galima gana tiksliai nusakyti, o pietuose kraštas labai sulenkintas ir ribos daug kur abejotinos (apie tai kalbama žemiau).

Mūsų išvadai pritaria kitų būdingųjų katekizmo ir šių dienų vilniškių tarmės ypatybių sutapimas. Antai, visame vilniškių tarmės plote turimas jungtukas *ẽ* 'o', prielinksnis bei priešdėlis *ažù*, asmeninis įvardis *ãnas*, pl. *ãnys*, kurie visuotinai vartojami ir katekizme, pvz., *tur rúnku tiefiúiu det...vnt krutú*, *e nuog krutú vnt kayro* ir *tiefaús péciõ* 11₁₈ — 12₁, *numire ažu mús* 10₁₂, *ãnas padáre Dungu* 22₄₋₅.

Iš visų rytų aukštaičių tik vilniškiai turi katekizmui būdingą daugiskaitos vietininką su pabaiga *-su*, kelintinį skaitvardį *uñtaras* < *añtaras* 'antras' ir liepiamosios

¹⁰ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, 518 (žml. Nr. 73).

nuosakos formas „be -k“; tik jų tarmėje tėra tariamosios nuosakos formų „su -b-“ palaikų (pvz., 1. pl. *sùktumbe*, *suktuĩbe* Liñkmenys, Daugėliškis ‘suktume’).

Prieveiksmius *kàp* ‘kaip’, *tèp* ‘taip’, pasitaikančius katekizme šalia dažnesnių *kaip*, *teip* (pvz., *E kietvirtu prifakimu kap iβpildiiffime* 65_{19–20}, *kayp’ dunguy tep’ ir žemey* 37_{17–17}, *waykáy tep giero Téwo* 40₁₃), iš visų rytų aukštaičių irgi teturi tik vilniškiai. Jų tarmėje daug dažniau negu kur kitur rytų aukštaičių plote vartojamas protetinis *v-*, randamas ir katekizme, pvz., *wùdimas* 91₁₁ ‘uodimas’.

Balsis *o* katekizme sistemingai žymimas *o* raide¹¹. Tuo irgi skiriasi nuo Sirvydo raštų, kur svyruojama tarp *o* ir *a* raidžių. Matyt, Sirvydo tarmėje tarta *ā* (*ā* su *o* atspalviu), o katekizmo vertėjo tarmėje – *ō*, t. y. ilgas balsis *o* su tam tikru *a* atspalviu, kurį suponuoti verčia šių dienų vilniškių tarmė.

Vadinasi, katekizmo vertėjas bus kilęs iš tų vilniškių „kapciõnų“, kurie turi ilgąjį balsį *o* (tiksliau *ō*). Dėl to atkrenta šiaurinė ploto dalis, t.y. Dūkšto, Rimšės, Āpso, Daugėliškio, Ignalinos apylinkės, kur tariama *ā* su vienur aiškiu, kitur visai nežymiu *o* atspalviu. Dar neseniai, matyt, čia visur būta „gryno“ *ā*, nes *o* atspalvis senosios kartos kalboje pastebimai mažesnis arba ir visai jo nėra. Tenka išskirti ir Liñkmenų bei Kałtanėnų šnektas, kur *ō* yra ne visose pozicijose: Liñkmenyse nekirčiuoti skiemenys, o Kałtanėnuose tik nekirčiuota galūnė turi pusilgį *a*, pvz., *ža.dė.li.s* ‘žodelis’/*ruñka.s* ‘rankos’ (čia *a* be jokio *o* atspalvio).

Katekizmo vertėjas turėtų būti kilęs iš „kapciõnų“ ploto į pietus nuo nurodytų šnektų. Tačiau čia prasideda ištisai sulenkintas kraštas, apie kurio senąją tarmę turime palyginti labai nedaug tikslesnių duomenų. „Kapciõnų“ ribos šiame plote daug kur neaiškios ir kažin ar kada nors mums pavyks jas tiksliai nustatyti¹². Iš turimų duomenų vis dėlto galima spręsti, kad 1605 m. katekizmo vertėjas bus kilęs, greičiausia, iš netolimų Vilniaus, Máišiagalos, Nemenčinės, gal būt, Pabradės apylinkių.

Pietvakariuose galimą plotą riboja Neris, nes anapus Neries jau daugiau ar mažiau nuosekliai *t(v)*, *d(v)* prieš *i*, *i(i)*, *ie* verčiama *c(v)*, *dz(v)*, be to, sistemingai išlaikomi sveiki *an*, *am*, *en*, *em*.

¹¹ Pastebėtos išimtytys gen. sing. *Kūna* 16₁₅ ‘kūno’ (poteryje), loc. sing. *Vntaray* 42₁ ‘antroje’ gali būti ir korektūros klaidos, nes šiaipjau visur gen. sing. galūnė rašoma *-o*, loc. sing. *-oy*. Dar plg. abejotinos vertės pavyzdžius *teypagi* 8₃, *teypag* 6₈ ‘taipogi’.

¹² Paprastai tenka remtis labai silpnai lietuviškai bemokančių atskirų senelių tartimi. Šie neretai atmena tik vieną kitą lietuvišką žodį, kurį pakartodami dažnai ištaria jau kitaip. Ypač nevienodai jie elgiasi su balsiais *a* ir *o*, juos dažnai painioja. Dėl to sunku išaiškinti, kur vietoj literatūrinės kalbos balsio *o* buvo tariama *ō*, kur *ā* ar *ā*. Netgi afrikatų izofonas nelengva susekti, kadangi daugelyje vietų pasakoma abejaip: su *c*, *dz* ir *č*, *dž*. Taip pat *t(v)*, *d(v)* prieš *i*, *i(i)*, *ie* verčiama *c(v)*, *dz(v)* daug kur labai nenuosekliai. Patys minėtieji seneliai jau visai baigia išmirti. Dar prieš 15–20 metų, žinoma, būtų buvę galima daug tiksliau izofonas nustatyti. Mūsų dialektologai yra padarę didelę, dabar jau nebepataisomą klaidą, pradėdami pokario metais tyrinėti lietuvių tarmes ne nuo Vilniaus krašto.

Šiaurės vakaruose vertėjas gali būti kilęs maždaug iki Máišiagalos—Pabėržės linijos, nes toliau į šiaurę (pvz., Jauniūnuose) nekirčiuotoje pozicijoje vietoj *o* tariamas aiškus balsis *a* (svyruojas tarp trumpo ir pusilgio); be to, čia paprastai išlaikoma *č*, *dž*, nors sporadiškai viename kitame žodyje girdėta ir *c*, *dz*.

Labiausiai neaiški galimo ploto pietryčių riba, kurią sudaro *t(v)*, *d(v)* virtimo *c(v)*, *dz(v)* izofona. Mat, šiose vietose kraštas visų labiausiai sulenkintas. Greičiausiai toji riba bus ėjusi kažkur netoli Vilniaus, į rytus nuo Nemenčinės, pro Pābradę.

Kad iš tikrųjų katekizmo vertėjo gimtosios tarmės reikia ieškoti nurodytose vietose, o ne kur kitur rytų aukštaičių plote, matyti dar ir iš šių būdingų katekizmui kalbos ypatybių buvimo artimesnių kaimynų šnektose:

1. Katekizme nuosekliai išlaikomą balsį *o* turi visi kaimynai į pietvakarius (anapus Neries), į pietus (Rūdinkai, Didžiosios Sėlos, Šalčininkėliai) ir į rytus (pvz., Kalvėliai, Šumsko apyl.)¹³ nuo sulenkinto ploto. Čia visur tariama *5*, t. y. ilgasis balsis *o* su vienur ryškesniu, kitur visai neryškiu *a* atspalviu. Matyt, tokio *5* būta ir daug kur pietinėje „kapciūnų“ dalyje.

2. Katekizme dvibalsio *ai* pirmasis dėmuo žodžio gale, ypač nekirčiuotame, dažnai rašomas su *e* raide, pvz., *Po kietwirtey dešimtey dieny 28*₁₉ <po ketvirtai dešimtai dieni> 'po keturiasdešimtos dienos'. Nekirčiuotoje galūnėje tokie parašymai sudaro net 40%, kirčiuotoje tvirtagalėje jų tėra tik 17,8%¹⁴ (tvirtapradėje visur išlaikoma *a*). Matyt, nurodytais atvejais dvibalsio *ai* pirmasis dėmuo vertėjo tarmėje buvo tariamas neaiškiai, kaip ir dabar kaimynų plote apie Máišiagalą, Mūsninkus, Širvintas, Giedraičius ir toliau į šiaurės vakarus, kur pakitimas palietė net žodžio vidurio *ai*¹⁵. Kitose rytų aukštaičių tarmėse *ai* pirmojo dėmens pakitimas nežymus, o pačiuose rytuose, ypač nesulenkindame vilniškių plote (šiaurėje ir apie Gervėčius) jo visai nėra.

3. Katekizmui būdingas tam tikras įvardžiuotinės kilmės formų trumpinimas, pvz., a) *Tóy 48*₁₈ 'ta, toji', *βwintóy Diéwo gimditoia 52*₅₋₆ 'šventoji...', *βwinciaufioy mótina 22*₁₀ 'švenčiausioji...'; b) *Tiey 63*₁₁ 'tie (ji)', *kuriéy 33*₇, *87*₁₃ 'kurie(ji)', *iβrinktiéy 43*₉ 'išrinktieji'; c) *Adúnt apweyzdetú mūs... Sakramentú βwencziaufiuoy... milistu sawo βwintúy ir kitomis dowanomis 43*₁₄₋₁₈, *minime io molóni neyzfakitú, kuriúy ánas mūs mili 40*₃₋₅, *vžžingie... sawo tykruy galibi 29*₁₋₂. Toks moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko, vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko ir abiejų giminių vienaskaitos įnagininko formų trumpinimas labai būdingas spėjamosios vertėjo tarmės pietų kaimynams, kur visuotinai vartojamos formos *tój*

¹³ Duomenys imti daugiausia iš Lietuvių kalbos atlaso fondų, žr. punktų Nr. Nr. 596, 601, 616, 633, 634, 650, 651 atsakymus į programos 189a, b ir 190a, b, c klausimus.

¹⁴ Vienskiemenio nekaitomo žodelio *tai* parašymai *tey* sudaro 66%.

¹⁵ Žr. Z. Zinkevičius, op. cit., 93, 509 (žml. Nr. 64).

'ta, toji', *baltój* 'balta, baltoji', *ciej* 'tie', *balciej* 'balti, baltieji', su *túoj* 'su tuo, su ta', su *baltúoj* 'su baltu (oju), su balt(ąj)a'. Katekizme porą kartų pavartota gretimi-
nė nom. sing. f. forma *to* 'ta', pvz., *Ir tó bus didžiausioy layrniste musu* 14₁₅₋₁₆, *žmo-
gus... tur sawimp wienu dušu, e to wiena duša tur sawimp trīs galibes* 18₁₂₋₁₆. Tokia
forma dabar vartojama ploto šiaurėje, maždaug nuo Molėtų – Pabradės – Ger-
vėčių linijos. Taigi, katekizmo vertėjo tarmės būta kažkur netoliese.

4. Katekizme trumpinamos *i* kamieno veiksmožodžių esamojo laiko III asmens
formas, pvz., *gal* 75₁₃ 'gāli', *min* 12₁₁ 'mīni', *tur* 67₅, 68₁, 82₁₁, 84₁₅ 'tūri', *Nor wieß-
pats... idant mės iám tarnáutumbime* 61₁₅₋₁₇, *Kú žmogùs dáro prádžioy Pôteraus...?
P a k i l' fáwo βirdi Wießpatêsp'* 39₁₃₋₁₇. Toks trumpinimas labai būdingas tiek arti-
miausiems pietų kaimynams, tiek ir bemaž visiems pietų aukštaičiams.

Katekizme vartojamas įvardis *eš* 'aš' iš visų rytų aukštaičių užfiksuotas tik
Nemenčinės apylinkėse¹⁶.

Kad katekizmas parašytas dabar jau sulenkinta vilniškių patarme, be kita
ko rodo ir daugiskaitos iliatyvo formos su *-snu* (pvz., *namūfnu* 88₂₁), niekur
išlikusioje lietuviškoje Vilniaus krašto dalyje negirdėtos.

Jeigu tolimesni tyrinėjimai patvirtins mūsų išvadą, tai 1605 m. katekizmas,
kaip vienintelis dabar jau išnykusios lietuvių tarmės Vilniaus krašte paminklas,
įgis ypatingai didelę reikšmę lietuvių dialektologijai ir kalbos istorijai. Juoba, kad
tai yra tikrai geras kalbos paminklas. Gilesnė jo analizė rodo, jog nežinomasis ver-
tėjas lenkiškąjį Ledezmos katekizmo tekstą vertė laisvai¹⁷, stengdamasis taip išsireikš-
ti lietuviškai, kad būtų suprantamas savo krašto žmonėms, kuriems netiko Dauk-
šos vertimas¹⁸. Katekizmo kalba palyginti gryna, vengiama svetimybų, joje daug
liaudies kalbos elementų bei gražių pasakymų. Tai matyti kad ir iš šių kelių pavyz-

¹⁶ Žr. LKŽ II 843. Šio duomens tikrumą patvirtina prof. P. Pakarklio 1953 m. Pašónagalio
kaime (Nemenčinės apyl.) iš Pr. Vaitkevičiaus užrašyta frazė *Eš keltuvų nuvariau* (žr. LTSR MA
rankraštyno fondą Nr. 129, sign. 1398).

¹⁷ Negalima sutikti su V. Biržiškos nuomone, kad vertėjas, „laikydamas rankose Daukšos
katekizmą, jį tarmiškai žodis po žodžio taisė“ (Aleksandrynas, I 248). Tokiai išvadai prieštarauja
paprasčiausias tekstų palyginimas. Antai, Ledezmos klausimą *A iakož to známie czynią?* Daukša
buvo išvertęs pažodžiui: *Kaipág βitą žimę daro?* 1605 m. katekizmo vertėjas verčia: *Kayp tu žin-
klu tur det žmogùs vnt sawi?* Dar plg. Ledezmos tekstas: *O końcu á krešie człowieká Chrześći-
jánfkiego, y o rzeczách iemu potrzebnych do niego;* Daukša vertė: *Ape gálą ir kriesą Zmóg[a]us
krikβczonies, ir ápe dáiktus iam reikalingus, ir priwálo mus top;* 1605 m. katekizmo vertimas:
Ape gálu ir dayktus reikiámus krikβczoniuy (Pavyzdžiai imti iš Zitigo leidimo p. 17 ir 21). Panašių
nesutapimų galima būtų nurodyti daug. Beje, ir pats V. Biržiška ne visuomet laikėsi tokios nuo-
monės. „Lietuvių bibliografijos“ pirmosios dalies trečiuose papildymuose (p. CCVII, Nr. 34) jis
teigė, kad 1605 m. katekizmo vertėjas „vertė iš naujo, o ne perdirbinėjo iš Daukšos katekizmo,
kurio neturėjo savo rankose“.

¹⁸ Plg. vertėjo prakalbos žodžius: „*Atáio aufiump máno ne wieno žodzey, kurié neyβmánu
sákos Cathechifmo pėrguldito, nuog io miliptos kúngo Mikatoiaus Dáuκbos [...] iog éfus ánas pėr-
guldís ii žemáytiβkay, ir gieyde anís nuog mani, idant Lietúwiβkay butú pėrguldítas*“ (3₄₋₁₄).

džių: *Iž ty átays tiefós darytu* 29₉₋₁₀ (Daukša verčia: *fūditu*), *nūg...paskundos* 26₂₀ (< *paskandos*, plg. *skandinti*) 'od piekła', *Eytigu kas kištū Praustón, aba cžysczun?* 34₁₉₋₂₀, *Sakrámentas Gayleimo* 79₁₆₋₁₇ 'Sákráment pokuty', *Kokiu žo-liu reykia* 69₇ 'Iákiego lekárstwá vzywac', *Kayp' gi perfižinay tu su fáwo sužini?* 56₁₋₂ 'A iákož się rachuię z swoim sumnieniem?' (Daukša vertė: *Kaip tu rokawô-ies su fáwo siéla?*), *wiffos žmónes...piktos biaurios, ir pafmetufios* 34₄₋₇.

ÜBER DEN DIALEKT DES KATECHISMUS VOM JAHRE 1605

Zusammenfassung

K. Szyrwid kann nicht der Übersetzer des Katechismus sein. Die Vergleichende Analyse der Übersetzung und der modernen Dialekte zeigt, daß der unbekannte Übersetzer wohl am ehesten aus der Umgebung von Vilnius, Máišiagala, Nemenčinė oder (wenig wahrscheinlich!) Pabradė stammt.

Diese Annahme würde von großer Bedeutung für die Dialektologie und Sprachgeschichte sein; denn es würde das einzige Schriftdenkmal eines schon verschwundenen Dialekts aus dem polonisierten Gebiet sein.